

Др Најаша Љ. Деретић, доцент
Универзитета у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
N.Deretic@pf.uns.ac.rs

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ КОРУПЦИЈЕ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ¹

Сажетак: Тема овог рада је наставак истраживања о појавним облицима корупције у периоду постојања Србије као самосталне државе (1804-1918).² Овом иприликом биће даи иреплед појавних облика корупције у Србији XIX века. Видеће се да процес изградње савремених државних институција у Србији у то доба није био увек лаан, из простиој разлоа иио су на иућу модернизације иадашње Србије, сиајали окошћали обрасци иаиријархалној српској друштва, који су ииешко устиујали месћо, новим друштвено-економским односима. Томе су дойринела и два највећа зла наслеђена из иурске уйраве – миио и иодмићивање, који су свесрдно иприхваћени како у новонасталој држави Првој српској устјанка, иако и у време настјанка Кнежевине Србије. Милош Обреновић је иоком своје ирве владавине сће-као айсолућину власћ, која је иочивала на његовој самовољи и неипостијању иисаних закона. Све одлуке у држави је сам доносио. Айсолућина власћ је

¹ Рад је посвећен Пројекту: "Теоријски и ипрактични ипроблеми сћиварања и иримене иправа (ЕУ и Србија)" чији је носилац Правни факултет Универзитета у Новом Саду.

² У вези са тиме, аутор је до сада обрадио проблем корупције у више радова: О појавним облицима корупције у устаничкој Србији (1804-1813) говори рад објављен у *Зборнику радова Правној факултету у Новом Саду* (ПФНС) бр. 2/2014, 307. Да ни средњовековна српска држава није била имуна на многе појавне облике корупције, говори рад: "Појавни облици корупције у средњовековној Србији", објављен у *Зборнику радова ПФНС* бр. 4/2013, 203. Аутор пише и о осталим облицима корупције које познају сва друштва, од постанка, па до данас. Видети: "Различити облици корупције у правној историји", *Зборник радова ПФНС* 1/2012, 399; где се аутор осврће на проблем корупције у појединим државама Старог века. Видети и радове: "Појавни облици корупције у средњем веку", *Зборник радова ПФНС*, 4/2012, 277; "Кратак осврт на *crimen repetundae*-кривично дело примања мита, злоупотребе положаја, незаконите наплате...у римском праву", *Часопис за иправну теорију и ипраксу - Правна реч*, Бања Лука 2011, 429; "Случајеви *calumniae* (сплеткарења, лажног оптуживања, шиканирања и кажњавање истих у римском праву)", *Зборник за 2011 иодину радова Правној факултету у Косовској Митровици*, 161-173.

имала за последицу айсолућну корупцију. У теорији скоро да постоји оштри сагласности да је "кнез Милош, подмићивањем успео да оствари више него райовима". Нажалости, злоупотребе нису стране ни каснијим владаврима Србије. Тако је остало забележено да је на Светоадрејској скупштини 1858. кнез Александар Карађорђевић окарактерисан као "највећи заштитник њеших злоупотреба".

Кључне речи: Друштвено економске прилике у кнежевини Србији, айсолућна власт кнеза Милоша Обреновића, подмићивања, изнуде и злоупотребе као метод за стицање разних привилегија ...

1. ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ НАКОН ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА И УЛОГА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА У СТВАРАЊУ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ

По одредбама *Букурешког уговора* о миру између Русије и Турске (1812), Србија је требало да остане у саставу Турске са одређеном аутономијом (самоуправом). Не поштујући одредбе Букурешког уговора закљученог са Русима, Порта је октобра 1813. покорила Београдски пашалук. Време од пада Србије (1813) до избијања Другог српског устанка (1815), када на српску сцену ступа Милош Обреновић,³ је кратак али тежак период у историји српског народа. Слом Првог српског устанка значио је повратак турске власти у Србију; обновљено је стање какво је било пре 1804. године,⁴ и у погледу положаја становништва и у погледу унутрашње организације државе. У Србију су се вратиле спахије и читлук-сахибије и обновиле феудалне односе. Након неуспешне Хаци-Проданове буне, подигнут је Други српски устанак.⁵ Његовим окончањем, уз подршку Русије, тадашње водеће силе у међународним односима, Милош успева да усменим споразумом 1815. године, са новим београдским везиром (Маршали-Али пашом), издејствује Србији самоуправу и извесне повластице. Србија је и

³ Милош Обреновић је рођен је у Добрињи, у сиромашној породици. Право презиме му је Теодоровић, али је он узео презиме Обреновић, од свог славнијег полубрата Милана. Оснивач је династије Обреновић. Његова мајка Вишња се после смрти мужа Теодора, преудала за Обрена Мартиновића из Бруснице. Милош је имао два рођена брата – Јована и Јеврема и два полубрата – Милана и Јакова.

⁴ О друштвеним приликама у устаничкој Србији и појавним облицима корупције тога доба, видети рад аутора објављен у *Зборнику Правног факултета у Новом Саду*, бр. 2/2014, 307.

⁵ У априлу 1815. на сабору у Такову, крај Горњег Милановца – кнез и војвода из Првог српског устанка Милош Обреновић (владао од 1815-1858), објавио је да се диже нови народни устанак, оном чувеном реченицом: "Ето мене, ето вас, рай Турцима".

даље била турски пашалук, али са нешто повластица за унутрашњу самоуправу и то добијених усменим уговором. Пашалуком је и даље управљао турски паша, а у градовима су били турски гарнизони. Милош Обреновић у улози вештог дипломате и реалног политичара, отпочиње упорну петнаестогодишњу дипломатско-политичку борбу са Турцима. При томе, био је свестан турске надмоћи али и околности да су сада политичке прилике биле наклоњене Србима.

Поменути усменим споразумом кнеза Милоша и Маршали-Али паше, и потврде тог договора султановим актима 1816. у Србији су створени и формалноправни основи за организовање сопствене државне администрације, истовремено са турском управом. Установљено је "двовлашће" које ће трајати до 1830. године.⁶ У Србији паралелно постоје турски и српски органи власти са различитим овлашћењима. Договорено је, да се Турци не мешају у сакупљање пореза, већ да то раде српски кнезови; да уз сваког муселима стоји по један српски кнез, без кога да муселим не суди Србима; да у Београду буде канцеларија од 12 кнезова (из сваке нахије по један) који ће судити Србима за веће кривице. Преко канцеларије је предаван паши порез који би скупили српски кнезови. Од 1821. године постоје и посебни српски судови.

Како кнезу Милошу није одговарало да Народна канцеларија буде представник нахија, а ни орган власти који прикупља од српских кнезова порезе и предаје их турским органима, односно Порти, предузео је кораке да потчини тај орган својим интересима. Тако је Народна канцеларија (врховни српски управни и судски орган) за кратко време постала Милошев помоћни орган – кнежева лична канцеларија.⁷ После 1817. године углавном је имала судску функцију и бавила се пресуђивањем локалних спорова, па се често називала и Београдски суд.

Милош је посебно искориститио ситуацију што је Хатишерифом од 1830. године Србија постала "вазална држава са независном управом". То је значило да је Србија постала аутономна кнежевина под његовом управом и под врховном султановом влашћу. Унутрашње ствари Срба (управа, судство и одржавање безбедности) поверавају се Милошу Обреновићу. Новим Хатишерифом од новембра 1833. године, укинута су феудални односи у Србији и турски утицај се огледао једино у постојању турских војних посада само у значајним тврђавама појединих градова.

⁶ Од турских органа власти у периоду "двовлашћа" постоје: београдски паша или везир, одговоран Порти; диван (везилов савет); алај-бег (старешина спахија); кадија (нижи судија, мировни судија) и муселим – војвода (срески судија). Од српских органа власти постоје: врховни књаз и управитељ народа сербског (Милош Обреновић), Народна канцеларија, нахијски и кнежински кнезови и сеоски кметови.

⁷ Љубомирка Кркљуш, *Историја државе и права српског народа*, Нови Сад 2008, 130.

2. ЈАЧАЊЕ КОРУПЦИЈЕ У ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДАВИНЕ МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

Милош је владао у "два мандата", од 1815. до 1839. и други пут од 1858. до 1860. У првим годинама владавине кнеза Милоша, нарочито у периоду до 1830. године "злоупотребе службеног положаја" од стране многих званичних народних старешина, биле су веома изражене. Бирографија која је окруживала књаза представљала је затворени друштвени слој. Њихова самовоља, подмитљивост, грубост и нестручност имали су за последицу јачање корупције. Када је кнез Милош свој однос са крупним старешинама (који су му били конкуренти у врховној власти) решио у своју корист, почиње веома успешно да повећава и своју личну власт. Да би централизовао власт морао је да обезбеди чиновнике како би попунио административни апарат. У недостатку образованих људи чиновничку службу врше сељаци земљовласници и трговци.

У време прве владе кнеза Милоша, управа је имала више карактер приватне кнежеве службе него правих државних органа. Милош је владао по моделу турског паше, али и по Карађорђевог моделу, па је често своје приватне интересе поистовећивао са државним интересима. Старешине локалних органа третирао је као своје личне слуге са неограниченом обавезом да му кулуче свуда и у свако доба. Положај његових чиновника зависио је од његове воље; он их је постављао, разрешавао и њему су одговарали за свој рад. Тај приватноправни однос кнеза и његових чиновника је одговарао Милошевом схватању "да је боље владати и управљати по својој вољи, него се везати за хартију".⁸ Милош је своје чиновнике, како каже Вук Караџић, сматрао "мало више од обичних слугу". Колико је био незавидан положај тадашњих чиновника, чије "плате нису биле ни велике ни одређене, а ни чиновничка глава није била сигурна на раменима",⁹ можда најсликовитије говоре записи о томе да се "поред редовне службе, сваки чиновник могао употребити и на други посао... да потрчи за неку ствар, да носи Милошове чизме (јаменије) по један дан како би их разгазио, да не би жуљале господара".¹⁰ Занимљиво је, да о личним питањима својих поданика књаз Милош није расправљао са својим министрима, него са својим дворским особљем које је опет било чудно састављено (чинили су га дворски берберин, његов ађутант и свештеник...)¹¹.

⁸ Вид. Вук Караџић о унутрашњој политици кнеза Милоша. Његово писмо кнезу од 12. априла 1832. Увод у разговор од Љ. Стојановића, Београд 1923, 37, примедба 42.

⁹ Слободан Јовановић, *Уставобраници и њихова влада*, Београд 1933, 44.

¹⁰ Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд 1909, 457.

¹¹ С. Јовановић, *Портрети*, Београд 2005, 38.

Кнез Милош Обреновић, је током своје прве владавине, попут "рега-лија" српских средњовековних владара, имао искључиво право на поједине изворе прихода. Најпре, користећи добијене повластице за унутрашњу са-моуправу, отпочиње својеврсну отимачину ради личног богаћења. "Да-жбине које су по усменом споразуму дуговане Порти и везиру, биле су оне исте које су одвајкада познате у Београдском пашалуку: харач, чибук (по-рез на коње и овце), везирски порез – данак који је разрезиван народу за издржавање везирово, његове свите и његове војске, царине, скеле, троша-рине и сл. Српске харачке и пореске дажбине биле су утврђене према бро-ју становника 1815. године и тако су наплаћиване све до 1830. године. Ка-ко је број становника у међувремену нарастао, повратком избеглица и при-родним прираштајем, разлика између дугованог и наплаћеног пореза, оста-јала је у српским рукама. Већ од 1816. године Милош је почео да закупљу-је мукаде и царски харач, а од 1826. је закупио и царине (сем београдске), скеле и порезе. Тако је само на харачу у периоду 1826-1833. зарадио преко два милиона гроша. Овај приход је одлазио у Милошеву личну касу".¹²

Милош је својим личним монополом у области трговине, дажбина и располагања јавним добрима – заменио турску власт. На турску власт је нарочито подсећала Милошева лична власт, која је почивала на сили и по-себно његова безобзирност у обрачуна са противницима из редова народ-них првака. Када год би се осетио угроженим као неприкосновени госпо-дар, није презао да казни батињањем али и смртном казном многе виђене Србе.¹³ Иритиран Милошевим понашањем, а посебно великим бројем "по-литичких убистава", Сима Милутиновић – Сарајлија је за њега казао да "Милош не зна шта је од Бога греота, нити шта је од људи срамота... јер је њему све равно било – клетва и заклетва, лаж и брука..."

Прописујући сам правила трговања, кнез Милош ће стећи баснослов-но богатство. При томе му свесрдно помаже снисходљиви, лојални чинов-нички апарат. О понашању старешина локалних органа власти, који се просто утркују у својој снисходљивости и залагању да њихов "господар" добије најбоља имања, па и читава села, у изворима се може наћи пуно примера. А начини на који је то рађено посебна су прича. Не преза се ни од уцењивања, како вербалног тако и физичког. Нису им стране разне за-кулисане радње да се по сваку цену дође до доброг имања, куће, неке вредније ствари.¹⁴ Поред контролисања трговине која му је омогућила да

¹² Љ. Кркљуш, 132.

¹³ Све до 1830. (када је стечена аутономија) Милош је ликвидирао преко 50 политичких непријатеља. Почев од Карађорђа Петровића, преко Симе Марковића (бившег председника Правитељствојућег совјета), Младена Миловановића (блиског Карађорђевог пријатеља) и многих других виђенијих Срба.

¹⁴ Видети: Архив Србије (у даљем тексту: АС), *Књажевска канцеларија* (у дањем тексту КК) II (1816-1826): 48; Поповић Ђорђе из Ваљева шаље писмо кнезу Милошу у

стекне велико богатство, није се либио и да народ тера на кулук (обавезан, бесплатан рад).

Државна каса у време Милоша Обреновића (којом је он сам господарио) попуњавала се путем узурпације земљишта, кућа, читавих села и на многе друге начине. Од закупа рудника соли у Влашкој, као и од ухваћених кријумчара соли остваривао је огромну зараду.¹⁵ Трговало се говеђом кожом,¹⁶ свињским месом,¹⁷ шљивама; добра зарада је била и од наплате од скела.¹⁸ Посебно је водио рачуна да се не задржава део новца при примопредаји у државни трезор,¹⁹ као и да се наплаћују разне глобе које су по-

Крагујевцу где му предлаже да купи Катун село које се продаје; АС, КК, II, 964: 1824 априла 10, Бг.: Поповић Григорије кнеза Милоша извештава да је Кара Мустафином сину нудио 5 кеса и преко тога још 200 гроша више, за ливаде, али да он не пристаје већ каже: "Господар ако хоће да му дајем сваке године под закуп (илтизам)". Најзад је рекао да пита сестру у Видину да ли пристаје на продају. И Алајбег га је наговарао да прода али узалуд; АС, КК, II, 1051: Поповић Григорије кнезу Милошу, Крагујевац: "Разговарао сам са Хаци Рицаловићем за куповину његовог села. Он тражи 5000 гроша али ће изгледа спустити за 500 мање. Балотићу је тешко да се растане са својим селом али ће Милошу учинити и дати му га за 12.000 гроша"; АС, КК, II, 1053: Поповић Григорије кнезу Милошу, Крагујевац: Извештава га о послу који су у Земуну обављали, он и Ћир Наум, преко Карче, у вези куповине Ратковићеве куће за рачун кнеза Милоша. Карча је тражио рок од петнаест дана да на томе ради, па ће их извести о резултату; АС, КК, II, 1057: Поповић Глигорије....Балотићу је говорио за оно село и он каже да га не може дати ниже од 12.000 гроша...; АС, КК VI, 1131: Лазаревић Василије кнезу Милошу (Крагујевац) извештава да ће Тоша Бајић пошто је сазнао за кнежеву одлуку да му неће исплатити дугове, продати своју кућу на лицитацији...

¹⁵ Вид. АС, Београдска нахија, КК IV, 557: Ћириман Николче (ћумрукчија) извештава кнеза Милоша Обреновића да је ухватио лађу кријумчарене соли; *Београдска нахија, КК IV, 444*: Михајловић Живко кнеза Милоша Обреновића обавештава о кријумчарењу соли из Ритопека и Гроцке у Цесарију; актери тог кријумчарења су похватани и затворени у Панчеву. *Ваљевска Нахија КК IX - 514*: Теодоровић Лаза, командант војни извештава Кнеза Милоша Обреновића, Крагујевац, о томе како је аустриска команда у Митровици казнила бојем и отпустила три кријумчара соли из села Орашчани...

¹⁶ Вид. АС, Ваљевска Нахија, КК, IX - 528: Кнез Милош Обреновић, Теодоровић Лази, команданту војном (Шабац): прокријумчарену количину говеђих кожа из Босне запленили и од сопственика наплатити "дуплир". Радило се о томе да је због сточне болести у Босни забрањен увоз говеђих кожа, али је прокријумчарена већа количина коже и иста задржана у Шапцу.

¹⁷ Вид. АС, Пожаревачка нахија, КК XXI - 1525: Савић Миша извештава кнеза Милоша о трговини кнежевским свињама.

¹⁸ Вид. АС, Београдска нахија, КК, IV, 503: Антић Јован, скелесија, обавештава кнеза Милоша Обреновића да је отпратио кнежево писмо Петру Јокићу из Земунa; зет кнежев Тома и директор контумаца Блау поздравили су кнеза; приход скеле грочанске овог лета раван остружничком.

¹⁹ Вид. Крагујевачка нахија, КК, 1715: "Пошто се дешавају грешке у Казначејству при бројању пара препоручује да се убудуће добро мотре на бројање пара, да не пуштају у собу више лице и док један посао не сврше да не узимају други у руке. Стража нека одржава ред да не пушта никог у собу ако има већ неког".

једини чиновници плаћали јер су клеветали свог господара или што су се оглушили о господареву заповест.²⁰ Неким старешинама, након што би било утврђено да су учинили какву "злоупотребу у служби" изрицана је казна батињања али и робије уз присилни рад на зидању "правитељствених здања у Београду".²¹ Иначе, начин на који је Милош мотивисао грађевинаре је ушао у легенду. Тако, када би почео да подиже нове грађевине, Милош би уз само градилиште, одмах подигао и вешала; "Ако грађевина не буде добра, вешала су ту" говорио је Милош.²²

Још један начин попуњавања државне (односно, своје) касе, кнез Милош је пронашао у могућности да кметови и заслужни људи могу, ако желе, телесну казну да замене новчаном казном. Несумњиво је, да је то још један од сликовитих доказа како се све могло новцем купити. О томе је Милош донео и посебно *Уџуисџиво* 1825. године.

Идеје из Првог српског устанка да се: "Не да се свако научити, али се може натерати", тешко се пробијала у времену када влада Милош Обреновић. Њему није одговарало да се донесу закони којима би требало елиминисати најпре његову самовољу, а потом и врло живе елементе обичајног права. Суочен са великим незадовољством у народу, он сам предузима корак да се злоупотребе обуздају. Марта 1829. године доноси *Уџуисџиво*, које је у ствари *Уредба* о политичкој власти у Србији, и даје податке о врстама злоупотреба које су се чиниле и чине и шта у вези са тиме треба предузети. Тако у уводу стоји да "*К не малом сажеленију њимјејили су Њово Књажевско Сијајелџиво и Суд Народни у њи коим судовима више злоуџиџребленија да су неки од судија њисџирасни, неки најрасни, неки њак и љобе себи дозвољавали, неки у извршавању дјела небрижљиви, а неки њод именом умножавања касе Народње, соџсџивенне свое њприходе умножавали, да се не би оваква злоуџиџребленија унаџредак доџађала, саџласно с Њовим Сијајелџивом за добро судили смо чланове маџисџираџи наши још једанџи дужносџи својој оџоменуџи; оџџављајуџи њри њом сваком на вољу, који би се њозно несџособним за исџуњение дужносџи своје, да одма како се ово насџављеније учини, чин свој часно њоложи, да њоџом кад се зло владање њеџово одкрије, небуде њринуџен безчесџино њред Народом оџџавиџи*".²³ Јасно је да у то доба није било посебних правила о

²⁰ Вид. АС, Београдски конзулат, КК, VII, 335: Симић Алекса правда се кнезу Милошу што није могао да спречи неисправности и самовољу Николче Ћиримона, надзорника конака.

²¹ Вид. АС, Гургусовачка нахија, КК, 75: Магистрат окружја гургусовачког књажевој канцеларији, Крагујевац: шаље акта о ислеђењу преступа у служби полукапетана Јована Бошковића, старешине Среза сврљишког и осуди на годину дана робије и присилни рад на зидању правитељствених здања у Београду.

²² Зоран Николић, Видоје Голубовић, *Београд исџод Беоџрада*, Београд 2010, 30.

²³ Мита Петровић, *Финансије и усџанове обновљене Србије до 1842*, Београд 1901, књ. I, 608.

одговорности чиновника, већ су чиновници одговарали по општим правилима, јер су и поред установљених судова и чиновници као и сви грађани одговарали пред Милошем пошто он није само обарао и мењао пресуде, већ је и сам судио.²⁴

Неограниченој Милошевој власти свакако да је сметао Хатишериф из 1830. године. којим је Србија добила статус вазалне кнежевине са самосталном унутрашњом управом. Тачком 3. Хатишерифа, одређено је да Милош мора да управља споразумно са Саветом народних старешина, што њему није одговарало. Посебно му је сметало што чланови Савета нису могли бити смењени његовом вољом већ само уколико "би учинили тешку кривицу против Порте или земаљских закона..."(тачка 19). Србија је и даље саставни део Турске царевине, али јој је формалним признањем права на независну унутрашњу управу - створен правни основ и за формално решавање уставног питања које се исцрпљивало у борби најкрупнијих старешина за ограничавање кнежеве апсолутне власти. Тада је 1835. године донет први устав Кнежавине Србије - *Сређењски устав*.²⁵ Устав је донет у време када ни много развијеније и независне европске државе још нису имале своје уставе. Тај највиши правни акт, настао као производ либералних политичких идеја "изражавао је потребе српског друштва које се борило за националну еманципацију, разбијање феудалних установа и укидање аутократске владавине.²⁶ Њиме је, између осталог, прописано да "власт српску" чине кнез и Државни савет; они имају законодавну и извршну власт.

Кнез је наследан и неприкосновени шеф државе, са законодавном и извршном влашћу. Никоме не одговара јер одговорност за његова дела сноси "остале власти српске, свака по свом одељењу". Државни савет у Сређењском уставу је резултат борбе између кнеза и старешина за ограничење кнежеве власти, која је започела још у време Првог српског устанка оснивањем Правитељствојућег совјета. И старешине и народ видели су у Совјету могућност да се обезбеде њихова права и спречи незакоње и кнежева самовоља. Државни савет чине попечитељи (министри – правосуђа, унутрашњих дела, финансија, иностраних послова, војних послова и просвете), неодређени број државних саветника, председник и секретар.

Трећи орган власти је скупштина која у време Милошеве владавине нема формално утврђен састав и надлежности. Кнез је сазивао скупштину када је желео да добије сагласност за нека питања, која није била обавезујућа, и када је желео да обавести народ о неким својим одлукама. И ако

²⁴ Михајло Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд, 1909, 457.

²⁵ Оригинал рукописа Сређењског устава чува се у Архиву Србије. Аутор овог рада имао је пред собом специјални додаток "*Сређењски устав 1835*" који су заједнички издали Влада Републике Србије, Архив Србије и Компанија "Новости".

²⁶ Љ. Кркљуш, 141.

она још увек није законодавни орган, нити је могла да позове на одговорност вршиоце власти, први пут у Србији у скупштини почињу да се доносе правни прописи и она добија извесна буџетска овлашћења (утврђује данак). На скупштинама се углавном разрезивао порез, али су се и поједине категорије људи ослобађале пореза. У оне који су били ослобођени пореза, 1835. године били су: "народни службеници" (чиновници), свештеници, лица неспособна за рад, они који су имали кнежево "освободително писмо", очеви који су у кући имали два ожењена сина и ожењени којима још нема годину дана од склапања брака.²⁷

Сретењски устав је омогућио чиновницима изузетно привилеговани статус у српској држави која се развијала. Њихов до тада несигуран положај је потпуно измењен члановима 132-139. Сваки чиновник одговоран је за свој рад и правилно вршење службе; чиновнички положај није наследан, али јесте доживотан; могу само напредовати у служби; не могу се отпустити без судске пресуде; чиновник прима плату за свој рад, а поред плате прима и посебну накнаду за "службена путовања", односно, када су премештени у друго место; имају право на пензију у висини половине плате ако су "безпорочно" служили 15 година службе, односно у висини пуне плате ако имају 25 година службе; чиновницима је забрањено да воде трговину и да се баве занатом; чиновник се обавезује на поштовање Устава, на савесно и законско обављање послова, као и на верност и покорност кнезу и Државном совјету.

Сретењским уставом исправљено је посебно алармантно стање у области правосуђа. Судску власт су до 1820. године вршили како турски, тако и српски органи управе (народна канцеларија, нахијски и кнежински кнез). Из тог времена остала је она сликовита народна крилатица: "Кадија те тужи, кадија ти суди". Од 1821. године образују се посебни српски нахијски судови – *мајисџирајии*. "први суд је у селу – код кмета... од сеоског се иде нахијском магистрату, од магистрата Великом суду, од Великог суда Милошу, чија је последња" (како каже Вук Караџић). Од 1823. године, крагујевачки суд је постављен "над свим судовима по варошима" (тј. постао је другостепени суд) и назван је "општенородни суд". Како су судским поступком руководили обични чиновници због њихове пословичне поткупљивости, чести су били случајеви корупције судија. Има доста података који потврђују да су Милошеве старешине у улози судија, одговарале пред Милошем за штету коју су проузроковали грађанима.²⁸ Било зато што су корумпирани, пристрасни, "напрасни", или што нису извели потребне доказе како би се утврдила материјална истина при доношењу пресуде.

²⁷ М. Петровић, 167.

²⁸ Драгаш Денковић, *Вршење државне службе и одговорности за штету проузроковану грађанима*, Београд 2011, 45.

Једна од важних добрих ствари Сретењског устава је свакако та што је његовим доношењем престала пракса да Милош суди по сопственој вољи и да по сопственој вољи одређује казне. У посебној глави била је прописана начелна одговорнаст чиновника *"за све шито у крућу своје службе ради, и за шачно свршивање свега, шито му предшосћављене законе власиши предшису да набљудава и извришује"* (чл. 132). Устав је прописујући личну одговорност чиновника желео свакако да предупреди евентуалне злоупотребе тих истих чиновника, односно њихова девијантна понашања, која су се тешко искорењивала. Грађанин је имао право да тужи чиновника који би га својом одлуком оштетио, а да му за то није потребна сагласност било ког државног органа. С обзиром на то да у Уставу нигде стриктно не стоји коме се та тужба подноси, анализом овлашћења која има Државни Совјет, јасно произилази да је тај орган инстанца којој је могао да се обрати оштећени грађанин.²⁹

Када је правосуђе у питању, посебно је била важна одредба члана 111. где је било записано да *"Сваки Србин и без сваке разлике једнак је пред законима сербским, како у одбрани, шачо и у казни на свм судовима од најмањеї до највећеї"*. Наведеном одредбом Устав допушта грађанима да се могу обраћати судовима ако су повређена њихова права. У том смислу уставна одредба 79. предвиђа да *"По свој Србији руководиће се правосудије једнако и по једном закону Сербском, који ће како за грађанске парнице, шачо и за кривице и злочинства шито скорије јавно и издаши и Судовима предшисаши"*. Посебно је наглашено да *"Судија не зависи у изрицању пресуде ни ош кога до од законика Сербскої...; шому шреба да се закуне ири наименованију"* (чл. 80).

Наведене одредбе јасно показују да је грађанин могао поднети тужбу и против судије који је, *"учинио спор својим"*. Односно, који није правилно пресудио било из разлога пристрасности, незнања или зато што је био корумпиран. Да је судија одговарао за накнаду штете оштећеном грађанину, види се из аналогне примене чл. 134 који се генерално односи на све чиновнике. У поменутом члану децидно стоји да *"Веће власиши имају право, уклонитиши чиновника, на кога би шало шодозреније какво...Но и ово шреба да се извиди...За време шитої извиђања одбија му се шоловина шлаће, коју је у званију имао, за накнаде шитеше, ако се дошодила кому њешовом кривицом"*

Овако савремене одредбе устава о правима грађана и о одговорности чиновника, нису практично ни заживеле јер је Сретењски устав после само шест недеља суспендован, на инистирање тадашњих великих сила (Русије

²⁹ Чл. 47 Сретењског устава предвиђа да *"Држави Совјеїш мошри и чува, да се ни најмањему ни највећему Србину нечини какванибод неїравда; а їди би оїазио, да се чини, а он ће шошїаїши и у дошовору са Књазом уклонитиши шу исїу неїравду"*.

и Аустрије) што је кнезу Милошу и одговарало. Милошев деспотизам и старешинска самовоља и правна несигурност грађана поново ступају на сцену. Прокламована права и слободе грађана: неприкосновеност личности, забрана незаконитог лишења слободе, право на законито суђење, слобода кретања, неповредивост стана и друга стандардна права грађана морала су да сачекају неки други устав.

Тај други устав, познат као *Турски усџав*, донет је децембра 1838. године као резултат компромиса супротстављених страна, Русије, Турске и кнежеве опозиције. За доношење устава успела је да се избори група политичара позната као "уставобранитељи". Од централних органа државне власти предвиђени су кнез са његовим министрима и Совјет (Савет). Кнез има законодавну власт, има право именовања чиновника, право извршења закона, има улогу заповедника војске. Стара се о одређивању и прикупљању јавних дажбина, издаје наредбе и упутства свим државним службеницима. Кнез бира чланове Савета и председника Савета. Кнез има право да именује три министра (унутрашњих послова, финансија и министра правосуђа). Да је кнежева власт ипак ограничена јасно је из одредбе члана 11. која прописује да кнез не може издавати ниједан правни акт без претходне сагласности Савета кога чини 17 чланова бираних из редова најугледнијих старешина. Чиновници су коначно престали да буду кнежеве слуге и постали су прави државни службеници са јасним делокругом послова: имају право на пензију, не могу у служби бити деградирани нити могу бити кажњавани телесним казнама. Ослобођени су пореза, сем пореза на непокретност.³⁰

Турским усџавом су одвојене судска од управне власти, а централна управа је подељена на министарства. Отпочело је модерно уређење државне власти у Србији. Земља је подељена на округе, срезове и општине. На челу округа је начелник коме у обављању послова помажу помоћник, писар, благајник... И срез има начелника који је овлашћен да врши полицијску власт у селима.

Турски устав не садржи изричите одредбе о одговорности судија, осим што је начелно предвиђено да грађани могу пред судом штитити сва своја права. Изузетно, за тужбу против судије захтева се претходно одобрење надлежног државног органа. С обзиром на ту оклоност, 1842. године донете су две *Уредбе*: о чиновницима и судијама. Првом уредбом је било предвиђено за корумпираног чиновника (који је какав поклон или мито узео) да буде лишен посла али и да буде "строга кажњаван."³¹ Нејасно је, шта се под изразом "строга кажњаван" подразумевало. Да ли је казна за

³⁰ Јб. Кркљуш, 144.

³¹ Наведено према: Д. Денковић, 47-48.

ово дело била конфискација дела или читаве имовине корумпираног судије. Да ли је осуђени судија могао обављати дужност функционера и чиновника, као и да ли је могао бити сведок на суду. И на крају, да ли висина накнаде коју треба да исплати оштећеној страни због "противзаконог и безсовесног поступања" (чл. 5 Уредбе о судијама) зависи од слободне оцене судије који је решавао спор? Да се није олако приступало свакој жалби на рад чиновника, а међу њима и судије, може да послужи као доказ то што је о жалби на њихов рад требало најпре да се изјасни "попечитељство правосудија" или сам Књаз, који ће означеног судију или ослободити или на "изслоденије редовноме суду предавати" (тач. 5 ст.2). Ако би судија ипак дошао пред редовни суд онда је одговарао по општим правилима о одговорности за проузроковану штету.

3. ОГРАНИЧЕЊЕ МИЛОШЕВЕ АПСОЛУТИСТИЧКЕ ВЛАСТИ ОД СТРАНЕ УСТАВОБРАНИТЕЉА

Противници кнеза Милоша су још у време његове владавине стекли надимак "*уставобранићели*"; они су били представници српске буржоазије и бирократије која је настојала и која је желела да ограничи Милошеву апсолутистичку власт. Кнез Милош је изгубио свој углед и ранију политичку снагу и морао се повући са престола, па га није било толико тешко уклонити с власти. На место кнеза Милоша уставобранитељи су довели Карађорђевог потомка - Александра Карађорђевића (1842-1858).³²

За очекивати је било да о судбини државе Србије више не одлучују људи Милошевог кова – нешколовани, лакоми, корумпирани, понизни и лукави, већ школовани људи који су били присутни на сцени тадашње Србије.³³ Уставобранитељи и "њихове реформаторске идеје биле су добродошле после пада једног снажног владоца и победе опозиције из Совјета, која није знала како ићи даље, те су они пресудно утицали на српски политички развитак".³⁴

³² Након што је Први устанак угушен 1813. године, Карађорђе и друге вође склањају се у Аустрију. Судбина Карађорђевих потомака (синова Алексија и Александра) указује на околност да је новац играо важну улогу у њиховим животима. Алексије је остао удовац у 26. години са сином Ђорђем, који ће се касније оженити Сарком, кћерком Мише Анастасијевића, угледног и богатог Србина.

³³ Међу њима предњаче "пречани" - Срби из Војводине који су се још у време Милоша школовани по читавој тадашњој Европи. Они заузимају најважније државне функције: били су дипломатски представници, први секретари Кнежеве канцеларије, главни секретари Совјета, начелници министарстава, управитељи школа, професори, учитељи, свештеници, инжењери, лекари, канцеларијски чиновници...

³⁴ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд 1982, 363-374.

Борба за ограничење кнежеве власти и увођење законитости, била је идеја водиља уставобранитеља. Након што су успели да се изборе за доношење *Турској усџава* (којим је отпочело модерно уређење државне власти у Србији), донели су 1839. године *Закон о усџројсџву окружних начелсџава и џлавним дужносџима среских начелника*. Увели су у живот прве модерне државне установе и стварили јасно уређен чиновнички апарат по принципу субординације где нижи чиновници одговарају за свој рад вишим чиновницима. Руководили су се идејом да створе јаку централну власт и стабилни правни поредак. У пракси се та идеја тешко могла реализовати из много разлога, међу којима је најважнији осиноост и неукост чиновника у окрузима и срезовима. Како је једно од најважнијег обележја уставобранитељске владавине – учвршћивање бирократизма у Србији, због јавашлука чиновника и њихове склоности ка разним малверзацијама са државним парама, донета 1839. *Уредба за окружне казначе*, по којој начелник и казначеј (благајник) заједнички руководе окружном касом и за свој рад одговарају попечитељу финансија.³⁵

Повлашћен положај чиновника започет доношењем Турског устава настављен је и постао је основна карактеристика владавине кнеза Александра Карађорђевића. У том смислу су 1842. године донете две Уредбе којима је уређен положај чиновника. Једном од тих уредби - *Уредбом о чиновницима* је прописано да се за чиновнике постављају српски држављани, разумни, поштени и образовани људи (са завршеним правним и филозофским наукама или гимназијом, најмање) и да су доброг владања. Могли су да напредују у свом домену посла на основу своје способности, стручности али и на основу свог доброг владања како у службеним тако и у приватним односима. Све је то било лепо замишљено, али се превидело да је у Србији већ укореењено једно друго понашање за чије искорењивање је требало да протекне време. У Србији XIX века ко год је био на власти најпре би се побринуо да око себе обезбеди лојални чиновнички апарат, који ће држати у покорности датим привилегијама. Да се девијантна понашања чиновника нису искоренила већ да се увелико чине, јасно је из поменути Уредбе где је нашла места и одредба да ће "чиновник у случају мита или злоупотребе положаја бити отпуштен из службе и строго кажњен". Не прописујући врсту казне и све што иде уз то, јасно је да се тој укореењеној појави олако пришло. Због недисциплине, неуредности, бахатости и злоупотреба у редовима чиновника били су забринути како представници највише власти,³⁶ тако и народ. Свакодневно су стизале притужбе од стране на-

³⁵ *Зборник закона и уредаба у Кнежевини и Краљевини Србији*, I, 1840, 551-552.

³⁶ Министар финансија Алекса Симић се после једне инспекције по унутрашњости жалио да "чиновници раде од беде, као да су дошли на кулук, а за аванцирањем и платом грабе се као гусенице". Наведено према: С. Јовановић, 56.

рода који је чиновнике због њиховог паразитског живота омрзнуо. Дубоко веровање полиције да једино батињањем може држати народ у покорности и послушности показало се контрапродуктивним. Та иста полиција је предњачила у понизности према вишим инстанцама али и у бахатости и корумпираности. О томе сликовито говори једно писмо које је извесни директор полиције упутио главном секретару патријарха Војводине Српске у Бечкерек у 1849. године.³⁷

О великом броју злоупотреба службеног положаја у Србији тога времена говори податак о оптужби против краља Александра Карађорђевића о чему је расправљано 1858. године на Светоандрејској скупштини.³⁸ Со-вјет, затрпан тужбама које су оптуживале начелнике,³⁹ сачинио је текст у коме је кнез Александар Карађорђевић окарактерисан као највећи заштитник тешких злоупотреба; он је виновнике таквих злоупотреба чак и награђивао.⁴⁰ Такође му је замерено и што није заштитио људе којима је од

³⁷ Видети: *Архив САНУ у Сремским Карловцима*, кутија 4, документ бр. 1593 из 1849. године: Писмо Николе Костића, директора полиције - Јовану Станковићу, главном секретару патријарха Војводине српске, 22. Фебруара 1849. године. У поменутом писму дотични директор полиције извештава вишу инстанцу о томе како му је један притвореник нудио новац да га пусти из затвора, јер је он и до сада "многој овдашњој господи, који су га обећали вазда бранити, велику суму новца већ издао и да ће и њему одма дати 100 дуката, само да га пусти из апса". Нашавши се на муци јер је директор полиције хтео да од притвореника сазна коме је и колико дао новца, преко жене притвореника поручи му да ће га пустити само да ода оне који су обећали "да ће му вазда бити при руци и штитити га". Када је жена отишла, на столу је видео завијених оних 100 дуката које није узео за себе, већ је писмом обавестио Његову светост о томе и моли да га упути коме тих 100 дуката да да, коме фонду... Како никаквог одговора није добио, он опет извештава његову светост да је наведених 100 дуката дао овдашњој сиротињи о чему има и признаницу с печатом од овдашњег Окружног одбора. Ту признаницу је такође послао његовој Светости, па сада моли да му са та признаница врати како би имао доказ да 100 дуката није узео за себе...

³⁸ Андрија Раденић, *Светоандрејска скупштина*, Београд, 1964, 164.

³⁹ У притужбама на рад начелника појединих округа, наводе се примери житеља појединих села који су "беглуком трње на плацеве начелника довлачили и заграђивали га; житељи другог села су за свог капетана греде секли и довлачили на његов плац; у неком другом селу, опет, људи су морали да за свог капетана сваку десету шљиву да оберу и осуше, да од сваког казана литру ракије првенца донесу, да десети пласт сена донесу; неки сељанин је опет био осуђен на телесну казну, па када је начелништву стигла пресуда за извршење, начелник га отпусти и не хтеде казну извршити и за то добије два вепра и две вреће брашна; тај исти начелник (извесни Трипковић) је натерао у Кривом Виру, људе, жене и децу да сакупљају у својој планини буков жир на гомилу, а после су кметови организовали да то стигне начелнику у Зајечар ... Видети опширније: Ј. Грујић, *Зайиси*. Књ. I, Београд 1922, 220-226.

⁴⁰ Ј. Грујић нас у својим *Зайисима*... на стр. 236 упознаје за занимљивом причом о неком Радовану Петровићу, начелнику Крушевачком. Он је ојадно народ својим поступцима – купујући на терет народа, вино, кукуруз, свиње, секао шуму народну па је по Влашкој продавао; народ му правио оборе за свиње које му је и хранио; у време берби грожђа у Неготину са својом фамилијом на терет народа јео и пио. Кад се поменути

стране старешина отимана земља, сечена шума, хранена стока на њиховом поседу и др. а они су због притужби на те злоупотребе, проглашавани за бунтовнике и као такви осуђивани.⁴¹ Очито је да су осуде имале за циљ да се спасу они који су чинили тешке злоупотребе. У запису Јеврема Грујића наводи се да је цео првостепени суд био осуђен због тога што је ослободио једног човека на чијој је кривици и осуди лично инсистирао кнез...⁴² На изненађење Совјета, књаз није прихватио упућену критику на рад чиновника, образлажући то речима "да оцењивање рада правитељствујуће службе не може да врши законодавна власт већ искључиво "законоизвршитељна власт"; Совјет је остао при свом ставу.⁴³

4. ЗЛОУПОТРЕБЕ ЧИНОВНИКА У ВРЕМЕ ДРУГЕ ВЛАДАВИНЕ МИЛОША И МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА

Одлуком Светоандрејске скупштине крајем 1858. године збачени су с власти кнез Александар Карађорђевић и уставобранитељи и на положај доведен поново, сада већ остарели, кнез Милош Обреновић.

Да би се бар мало смириле страсти између народа и власти, на захтев Милоша Обреновића, априла месеца 1859. године је донет *Закон о комисијама*. Тим Законом образоване су четири комисије, свака од по три члана (честити и поштени људи, не осуђивани) са задатком да обиђу целу Кне-

начелник нашао на суду и био осуђен као "неверни извршитељ закона, злоупотребитељ власти и нарушитељ спокојства ондашњег народа, лишен званија", књаз поништи све пресуде, намести га за начелника у Јагодинском округу, па кад се и тамо понови ситуација као у Крушевцу, пребаци га у Крагујевац...

⁴¹ Из *Записа* Јеврема Грујића, стр. 237 види се како је на пример, у Ћупријском округу неки начелник Татар Богдан, "који није ништа радио по званичној дужности, него је заузимао општинске земље и шуме и градио воденице и старао се како ће се туђим знањем и народним добрима обогатити. Тако је заузео плац параћинске општине код цркве, где је воденицу преместио и једну кулу оградио. Мало му је било параћинске земље па је и захтевао и земљу Ћупријске општине. Ако би неко о његовом понашању известио полицијског или судског чиновника – таквог је он као противника власти и неприврженика Књазу код овог представио, те га је овај после гонити предузео." Занимљив је и пример "бившег начелника окружног, извесног Илије Чворовића, из Подриња који је отимао земљу од босанских Турака под лажним турским тапијама. Он је тукао, пребијао и силом расељавао људе с фамилијом и ситном децом са земље, на коју је он око бацио да је заузме; такав је због привржености Књазу и пензију добио". Оваквим својим пословима, чиновници су постајали трговци, закупци свега што се лицитирањем издавало, они су ортаци у механама, дућанима и воденицама, они заузимају жирородне горе и са свим капиталима раде банкарске послове, тако да им нису страни зајмови са каматом (месечно цванцик на један дукат). Тако се спомиње и неки бивши чиновник који је имао 2000 дуката на зајам.

⁴² Вид. Ј. Грујић, 210.

⁴³ *Ibid*, 211.

жевину и да провере понашање чиновника, свештеника и кметова; да се утврде њихове евентуалне кривице и злоупотребе до тада почињене. Ако комисија нађе да има места злоупотреби, она ће против оптуженог начинити тужбу са "изложением преступленија" за које је оптужен.⁴⁴

Кнез Милош је и даље био онај стари деспот по оној народној "Вук длаку мења, а ћуд никако". Као прави демагог, тобоже му је било стало да извиди сваку жалбу која је стизала од сељака против чиновника, прикривајући у ствари да су га једино занимале притужбе на оне чиновнике који су били присталице конкурентске династије Карађорђевића.

Након смрти кнеза Милоша на престо долази поново Михаило, кога су као младог и неискусног кнеза 1842. године уставобранитељи протерали из Србије. Кнез Михаило, сада већ зрео владар, као просвећени апсолутиста имао је идеју да постигне унутрашње државно јединство и да уздигне српски народ у ред просвећених европских народа. То све у циљу стварања покрета којим би се коначно довршило ослобођење балканских народа од турске власти. Да би се сви ти циљеви реализовали хтео је да сву власт сконцентрише у својим рукама. Како му то Турски устав није дозвољавао он доноси сет закона којима Турски устав ставља ван снаге. Између осталих закона, доноси *Закон о чиновницима ѓрађанскої реда* 1861, а допуњен 1864. године. Михаилова владавина се ослањала на војску и бирократију, тако да су се "министри и чиновници, уздизали над народом као једна господарска класа".⁴⁵ Чиновници су били заштићени од самовоље највише државне власти тиме што нису могли изгубити службу без одлуке дисциплинског суда нити им је могла бити одузета плата и пензија. При томе су прописане оштрије дисциплинске мере које су могле бити изрицане чиновницима због разних злоупотреба које би чинили током службе. "Задржана је пракса премештаја чиновника за учињене прекршаје и злоупотребу. Такође је влади дато право да пензионише чиновнике "кад нађе да интереси службе то захтевају".⁴⁶

Намера кнеза Михаила да изврши уставни преображај земље није реализована јер је над њим извршен атентат. Законског наследника није било, па је изабрано Намесништво које је требало да влада земљом заједно са

⁴⁴ У закону је даље децидно наведено да свако ко би се усудио да некога наговарањем, претњом и поткупљивањем или другим недозвољеним средствима натера на тужбу, да се казни затвором од 1-12 месеци. Онај ко би се усудио да лажно сведочи, да се казни затвором и губитком грађанске части, од 1-5 година. То је истовремено значило и губитак свих државних, црквених, општинских и других јавних права. Као и губитак почасних звања, пензија, помоћи из државне касе, право бити изабран за судију, бирати или бити биран за народну скупштину, бити тужор, сведок на суду, вештак, пуномоћник... Видети: *Зборник закона*... бр. XII, стр. 32.

⁴⁵ С. Јовановић, *Друђа влада Милоша и Михаила*, Београд 1933, 276.

⁴⁶ *Зборник закона и уредаба*..., 38-56.

малолетним Миланом Обреновићем (унуком Милошевог брата Јеврема). Донет је *Намеснички устав* 1869. године и отворено ново поглавље у политичкој историји Србије. Овај устав је трасирао пут либералним реформама за које су се раније залагали имућни трговци и сеоски домаћини, економски консолидовани у претходном периоду на челу са Јованом Ристићем као политичким представником у врху државне власти (један од намењеника).

Долази до прекретнице у погледу положаја чиновника, тог највећег дестабилизирајућег фактора сваке власти. Критеријум "политичке подобности" односно "осведочене лојалности" постаје одлучујући фактор опстанка чиновника у служби. Да ли је неко стручан, образован, моралан, способан да обавља државне послове је небитно, уколико он није лојалан онима који су на власти. Нажалост, овај критеријум неће изгубити на значају све до данашњих дана.

Споменућемо још и Устав од 1888. године који је укинуо тзв. административну гаранцију службеника (која је важила још од 1861. године) која није допуштала грађанима да туже службеника суду без претходног одобрења надлежног државног органа. Сада је "сваки Србин имао право да непосредно и без ичијег одобрења тужи суду држане чиновнике и званичнике, као и председнике општина, кметове, општинске званичнике, ако су они у својем службеном раду повредили његова права" (чл. 28). Да се и поред наведене одредбе и даље штитило чиновништво јасно је из праксе да је грађанима одређен краћи рок за подношење тужбе против чиновника (шест месеци од када му је штета нанета); држави се и даље признаје редован рок из Грађанског закона.

ЗАКЉУЧАК

Да не би анализа појавних облика корупције у Србији XIX века превазишла оквире овог рада, овом приликом смо се осврнули на период пре и за време стварања Кнежевине Србије (1830), као и на време пре и после уставних реформи (1869), када је доношењем Намесничког устава отворено ново поглавље у политичкој историји Србије. Као и све државе деветнаестог века, тако и српска држава у настајању, познаје феномен корупције. У изворима можемо срести пуно примера из којих се види да особе које су обављале јавне функције нису имуне на познате појавне облике корупције (злоупотребе положаја, пријем поклона, придобијање бирача куповином гласова, разни облици изнуде, принудног рада...). Можда корени данашњих различитих облика корупције коју чине чиновници, управо потичу из тог доба када се поткрадала турска држава, од стране оних који су јој слу-

жили.. И онда, када смо добили своју државу, није се могло искоренити схватање да државу треба поткрадати на сваком кораку.

Кнез Милош Обреновић, је током своје владавине поново оживео тзв. "регалије" које познаје српски средњовековни владар, а исти су се огледали у искључивом праву владара на поједине изворе прихода. Државну касу тј. своју касу, попуњавао је узурпацијом земљишта, куповином кућа, читавих села, закупљивао је руднике соли, скеле и царине, трговао говеђом кожом, свињама, шљивама, жиром...Прописујући сам правила трговања стекао је баснословно богатство. У томе му је свесрдно помагао снисходљиви, лојални чиновнички апарат.

У изворима се за Милоша често наводи како је био "веома бистар, и врло вешт политичар, довољно мудар, проницљив, лично храбар и изнад свега практичан човек". Не може му се оспорити, да је у његово време Србија постигла значајне успехе на међународном и унутрашњем плану, али је исто тако истина да је због своје аутократске природе стекао много непријатеља; био је безобзиран у очувању свог положаја и угледа па је Србију сматрао својим пашалуком и тако се и понашао. Остале су забележене речи Вука Караџића који му је у писму 1832. године између осталог поручио: "Са владањем ваше Светости, нико тамо није задовољан, осим два ваша сина".

Створањем вазалне државе, Милош Обреновић је од човека који је "спавао на сламарици постао један од најбогатијих људи на Балкану" како констатује прота М. Ненадовић у својим *Мемоарима*. Кнез Милош је подмићивањем успео да оствари више него ратовима. Султану је носио на ноге најбољег коња; Ненадовића је слао у Италију да "утера"од Ротшилда свој дуг итд. Милош Обреновић као најбогатији човек тога доба на Балкану, имао је апсолутну моћ без икакве одговорности; понашао се као и сви моћници (чија моћ почива на новцу) – "нико му ништа није могао, а он је могао све" Настављена је пракса из времена државе Првог српског устанка – уместо вршења власти у интересу народа, све више настаје управљање народом у сопственом интересу. Уз Милоша Обреновића су стајале оне старешине које су користиле позиције власти како би заштитили сопствене интересе, па им тако нису страни ни самовољни поступци и притисци као ни злоупотреба власти.

Иако је од самог почетка своје владавине кнез Милош радио на изградњи апарата државне власти, није се много придржавао закона у многим стварима. Не устручава се да се меша у рад како судова тако и органа извршне власти. Није се либио и да се умеша у приватне односе својих "поданика", често сам одређујући правила понашања људи. На међународном плану у вођењу спољне политике, рано је схватио да поред уобичајених дипломатских метода и подмићивање захтева концентрисану и цен-

трализовану власт, па је тако и организовао државну управу. Чиновници из периода прве владавине кнеза Милоша имали су статус његових личних слугу, са несигурном како платом тако и главом на рамену.

Половином тридесетих година ситуација се донекле променила у том смислу што је Милошева бахатост мање изражена и каналисана Сретењским уставом. Посебно је Турски устав допринео да чиновници од ранијих личних кнежевих слугу постану прави државни службеници. У време владавине уставобранитеља, отишло се у другу крајност. Плаћени за свој посао, са сигурним положајем, чиновници се издвајају у посебан господски друштвени слој коме нису страни недисциплина, бахатост, самовоља, нестручност, злоупотребе, подмитљивост и корупција. У настојању да се очувају или стекну боље позиције у државној хијерархији, чиновници масовно чине злоупотребе, кроз пријем поклона и разних облика изнуде. Цицеронова изрека да *"Ништа није тако свето да не може бити укаљано новцем, ништа је ништа тако чврсто да се не би могло новцем освојити"*,⁴⁷ најбоље одсликава време Милошеве владавине, али и владавине Александра Карађорђевића.

Реченица старогрчког историчара Полибија да је *"власић учинила народ подмишљивим и лакомим"* налази своју пуну потврду у времену Милошеве владавине. Разгранати чиновнички апарат на челу са кнезом Милошем, као најбогатијим човеком тога доба на Балкану, успео је да наметне "корупцију" као метод за стицање разних материјалних добара и привилегија, мимо утврђених моралних, правних, економских и других правила у друштву. Такво понашање је оставило дубок траг и на касније носиоце власти: увек је било људи на власти који су сматрали да своју државу треба поткрадати увек и у свакој прилици.

⁴⁷ Cicero, In Verr. 1.2.4.: *Nihil esse tam sanctum, quod non violari, nihil tam munitum quod non expugnari pecunia possit.*

*Nataša Lj. Deretić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
N.Deretic@pf.uns.ac.rs*

Forms of Corruption in Serbia in the Nineteenth Century

Abstract: *The paper is a continuation of the story on corruption in Serbia and its goal is to give an overview of the forms of corruption in the history of Serbia as an independent state (1804-1918). The process of developing modern state institutions in the nineteenth-century Serbia did not always run smoothly for the simple reason that the path of modernization of Serbia was hindered by fossilised patterns of patriarchal Serbian society, reluctant to give way to new socio-economic relations. The situation was additionally burdened by two greatest evils inherited from the Ottoman rule - bribery and corruption, which were readily accepted both in the newly established state after the First Serbian Uprising and at the time of the foundation of the Principality of Serbia. Miloš Obrenović gained absolute power during his first and second rule and corruption inevitably followed as a consequence. In theory, there is almost universal agreement that Prince Milos managed to achieve more by bribery than by wars. However, later rules of Serbia were no strangers to abuse of power either. Thus there is a record of Prince Aleksandar Karađorđević having been described as 'the greatest patron of serious abuse' at St. Andrew's Day Assembly in 1858.*

Key words: *social relations in Serbia during time of Milos Obrenovic, bribery, extortion, abuse of power*

Датум пријема рада: 12.12.2015.